

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM L

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

Fondator

ION BERCIU

Editor

GABRIEL T. RUSTOIU

Colegiul editorial

RADU ARDEVAN - Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca

NIKOLAUS BOROFFKA - Deutsches Archäologisches Institut, Berlin

DANIEL DUMITRAN - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

NICOLAE GUDEA - Cluj-Napoca

VALER MOGA - Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

CHRISTOPHER F. E. PARE - Universitatea „Johannes Gutenberg”, Mainz

ZENO KARL PINTER - Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

MARIUS PORUMB - Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca

VOLKER WOLLMANN - Obrigheim

Colegiul de redacție

HORIA CIUGUDEAN - director

ILIE LASCU - secretar de redacție

RADU OTA - membru

CONSTANTIN INEL - membru

GENU POP - webmaster

Adresa de corespondență:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

510010 ALBA IULIA

Str. Mihai Viteazul, 12-14

Tel. 0258/813300

revista.apulum@yahoo.com

www.mnuai.ro; www.muzeuluniriialba.ro; www.anuarulapulum.ro

Correspondence address:

MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII

RO – 510010 ALBA IULIA

Mihai Viteazul St., 12-14

Tel. (+40) (258) 813300

© 2013 MUZEUL NAȚIONAL AL UNIRII, ALBA IULIA

ISSN – 1013-428X

ISSN – 2247 – 8701

ISSN-L – 2247 – 8701

ACTA MVSEI APVLENSIS

APVLVM

XL

series *ARCHAEOLOGICA ET ANTHROPOLOGICA*

ALBA IULIA

MMXIII

Tehnoredactare: ILIE LASCU

Traducerea și verificarea textelor în limba engleză: ADINA GOȘA

Textele nepublicate nu se restituie.

S U M A R

CONTENTS – SOMMAIRE – INHALT

VASILE MOGA, Jubileu Apulum L.....	IX
------------------------------------	----

STUDII – STUDIES

SABIN ADRIAN LUCA, FLORENTINA MARȚIȘ, ANAMARIA TUDORIE, ADRIAN LUCA, „Consacrarea ritualică” a primei colonizări neolitice din România Sanctuarul de gropi de la Cristian I, județul Sibiu. Partea I. Fundarea.....	1
<i>“The ritual Consecration” of the first Neolithic Colonization from Romania The Pits Sanctuary from Cristian I, Sibiu County Part I. The Foundation.....</i>	12
MARIUS – MIHAI CIUTĂ, O locuință vinčiană timpurie descoperită la Limba-Oarda de Jos – Șesu Orzii (Jud. Alba).....	23
<i>An early Vinča House from the archaeological Site Limba- Oarda de Jos - Șesu` Orzii (Alba County).....</i>	32
CRISTIAN IOAN POPA, GRUIA TRAIAN FAZECAȘ, Contribuții la cunoașterea etapei finale a culturii Coțofeni în Crișana. Așezarea de la Tășad (Jud. Bihor).....	47
<i>Contributions to the Research of final Stage of Coțofeni Culture in Crișana. The Tășad Settlement (Bihor County).....</i>	64
SÁNDOR BERECKI, ZOLTÁN CZAJLIK, LÁSZLÓ RUPNIK, Aerial archaeological Prospection on the middle Course of the Mureș River and adjacent Areas.....	87
<i>Prospecții arheologice aeriene pe cursul mijlociu al râului Mureș și zonele învecinate.....</i>	97
RADU ARDEVAN, La rhétorique dans la société daco-romaine.....	111
<i>Retorica în societatea daco-romană.....</i>	115
DOINA BENEĂ, Câteva observații privind depozitul de sare de la Apulum.....	119
<i>Einige Bemerkungen über der Salzspeicher aus Apulum.....</i>	124
RADU CIOBANU, Text, imagine, mesaj – considerații epigrafice, iconografice și stilistice asupra unor piese votive de la Apulum.....	127
<i>Texte, image, message – considérations d'épigraphie, d'iconographie et de style sur quelques pièces votives d'Apulum.....</i>	142

NICOLAE GUDEA, Contribuții la cunoașterea armamentului roman din Dacia. Despre arme pentru lupta la distanță din castrul pentru legiune de la Potaissa/Turda și zona aferentă lui.....	151
<i>Beiträge zur Kenntnis der römischen Bewaffnung aus Dakien. Über die Waffen für den Fernkampf aus dem Legionslager von Potaissa/Turda und dem dazugehörigen Gebiet.....</i>	156
GHEORGHE ANGHEL, Construcții de apărare executate de Giovanni Morando Visconti în cetatea medievală de la Alba Iulia la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea.....	167
<i>Travaux de fortification exécutés par Giovanni Morando Visconti dans la cité médiévale d'Alba Iulia à la fin du XVII-e et le début du XVIII-e s.....</i>	178

FONTES

GABRIEL BĂLAN, Un celt de bronz descoperit la Pâclișa (Mun. Alba Iulia).....	181
<i>A bronze socketed Axe discovered at Pâclișa (Alba Iulia Municipality)</i>	185
BEATRICE CIUȚĂ, ANCA TIMOFAN, An archaeobotanical Analysis on charred Seeds recovered from a Roman House excavated in the southeastern Area of Municipium Septimium Apulense (St Francis of Paola Raveline).....	191
<i>Analiza arheobotanică a semințelor carbonizate recuperate dintr-o locuință romană din zona sud-estică a Municipium Septimium Apulense (Ravelinul Sf. Francisc de Paola).....</i>	197
OVIDIU OARGĂ, ADRIAN BOLOG, Alte noi descoperiri monetare din necropola romană de la Apulum, Dealul Furcilor – „Podei” (2008 – 2012).....	207
<i>New Roman coins from Dealul Furcilor-”Podei” Necropolis.....</i>	221
AUREL DRAGOTĂ, Inele cu placă decorată cu cerculețe cu punct inclus.....	241
<i>Rings with Plate decorated with Circles and central Point.....</i>	245
SZILÁRD SÁNDOR GÁL, Analiza osteologică a mormântului avar de la Măgina, Jud. Alba.....	255
<i>Osteological Analysis of the Avaric Grave from Măgina, Alba County.....</i>	258

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ
REVIEWS AND READER'S NOTES

HORIA CIUGUDEAN, Eugen Sava, Elke Kaiser, <i>Poselenie s „zolnicami” u cela Odaia-Miciurin, Respublica Moldova (Arheologhicesne i estestvennonaucinie issledovaniia)/ Die Siedlung mit “Aschenhügeln” beim Dorf Odaia-Miciurin, Republik Moldova (Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen)</i> , Biblioteca “Tyragetia” XIX, Chișinău, 2011.....	261
DOINA BENEĂ, Mihail Zahariade, <i>The Thracian in the Roman Imperial Army from the First to the Third Centuries A.D. Auxilia</i> , Mega, Cluj-Napoca, 2009.....	264
Lista autorilor	269

JUBILEU - APULUM L

Anuarul științific editat de Muzeul Național al Unirii, revista *Apulum* împlinește o cifră rotundă, respectiv a ajuns la cel de-al cincizecilea număr al său.

O retrospectivă și în egală măsură o istorie a acestui "ambasador" al instituției albauliene, în țară și dincolo de fruntariile acesteia, ni se pare a fi nu numai necesară, dar și bine venită, fiecare din numerele sale editate până în acest moment ocupându-se cu predilecție de istoria veche și arheologia românească și, în egală măsură, europeană.

Începuturile anuarului datează din 22 august 1939 când Profesorul ION BERCIU hotărăște, împreună cu câteva din autoritățile locale ale timpului, în vederea creșterii prestigiului instituției în fruntea căreia a fost numit de NICOLAE IORGA (1938), publicarea unui buletin (*Acta Musei Apulensis*) pus sub genericul *APULUM*, nume simbolic justificat prin două direcții, adică acela legat de arheologie (și de toponimul dublului centru urban roman, Alba Iulia de astăzi) și de necesitatea editării unei reviste de profil ce urma să oglindească în paginile sale activitatea muzeului ca instituție de cercetare și protejare a patrimoniului istoric deținut de acest spațiu geografic (vezi prefața lui ION BERCIU din primul număr al revistei *Apulum*, p. 361-367).

De la gândurile profesorului și până la materializarea acestora a trebuit să treacă mai bine de trei ani, pentru discuții, felurite aprobări, organizarea unor licitații pentru obținerea fondurilor pecuniare etc. timp în care, "încăpățânarea" de oltean a filologului clasic (pe care epigrafistul clujean I. I. Russu, coleg de generație cu Ion Berciu, îl numea, într-o epistolă trimisă subsemnatului prin anii anii 70 ai secolului trecut cu expresia **OLIM MALVENSIS NUNC APULENSIS** – odinioară din Oltenia – **DACIA MALVENSIS** – prin rădăcini, acum apulens – locuitor al Albei Iulia) a dat roade astfel încât numărul de debut a văzut lumina tiparului și a pornit la drum în 1942, sumarul său fiind structurat în șapte segmente: preistorie, istorie antică, istorie medie-modernă, științe naturale, etnografie, comunicări și cronica muzeului (vezi recent Zevedei Ioan Drăghită, "Documente privind începuturile anuarului *Apulum*", *Apulum*, XL, p. 483-493). Încă de la început, anuarul nu s-a limitat doar la trecutul ținuturilor Albei, ci prin deschiderea lui, a publicat între copertile sale valoroase contribuții ale unor specialiști de marcă din domeniile pomenite mai sus, arheologi, istorici, etnografi ce își desfășurau activitatea în centre științifice de tradiție de la noi (D. Berciu, C. Daicoviciu, Al. Borza, D. Prodan, Ghe. Pavelescu ș.a.). Apariția anuarului albaulian se adaugă unei alte reviste muzeale cu nume simbolic –

Sargetia – editată de Oct. Floca de la Muzeul din Deva, a cărui număr inaugural a fost lansat în anul 1937.

După apariția următoarelor două numere – *Apulum* II, 1943/1945, *Apulum* III, 1949 – actele apulense își vor înceta brusc apariția din cauza timpurilor pe care nu le comentăm aici și acum, pentru a-și relua reeditarea în anul 1961 cu genericul schimbat în *Studii și Comunicări, Acta Musei Apulensis*, III, al cărui cuprins era direcționat pe aceleași segmente cu care a pornit la drum în 1942.

Revenind la denumirea care l-a consacrat – *Apulum, Acta Musei Apulensis* – odată cu numărul V (1965) revista și-a continuat apariția anuală, și-a extins colaboratorii (cercetători locali ori de la alte instituții, muzee, institute de cercetare din țară) și a început seria publicării unor studii semnate de specialiști din Europa și America, acest lucru fiind posibil datorită fondatorului, ION BERCIU, cel care a pus bazele schimbului de publicații, volume care au făcut ca biblioteca muzeului albaiulian să fie una din cele mai bogate biblioteci specializate de la noi.

Anuarul a continuat să fie editat până în anul 1989 (numărul XXVI), următoarele trei numere (XXVII-XXX/1990-1993) fiind cuprinse într-un singur tom.

În următorii ani (1994-2012) anuarul a apărut anual, fiind, o afirmăm cu satisfacție, singura revistă de specialitate care apărea la timpul potrivit.

Cine va avea curiozitatea să consulte sumarul celor 49 de numere, în total mii de pagini (dacă socotim că media/volum, cuprinde între 300-600 file tipărite), va putea lesne observa chiar dintr-o frugală parcurgere a indicilor de autori (*Apulum* I-X, p. 936 sq., *Apulum*, XI-XX, p. 451-470; *Apulum* XXI-XXX, p. 562-575; *Apulum*, XXXI-XL, p. 670-697; *Apulum* XLI-L, sub tipar) că fiecare număr cuprinde în segmentul istorie veche și arheologie (asupra căruia insistăm, dată fiind specialitatea noastră) studii, comunicări, note, bibliografie, rezumate în limbi de circulație internațională a căror țintă a fost preistoria (cu epocile sale străvechi) și protoistoria, epocile celei de-a doua vârste a fierului și până la consolidarea evului mediu, rezultatele unor cercetări arheologice, epigrafice, numismatice ș.a. ale unor generații de specialiști, în cea mai mare măsură consacrați în domeniul lor de investigare a patrimoniului mobil și imobil, ori din tânăra generație de arheologi și muzeografi care bat, cu bune rezultate, la porțile consacrării.

Dintre numele care au onorat, prin contribuțiile lor anuarul *Apulum* se cuvine să îi amintim pe C. și H. Daicoviciu, M. Macrea, I. I. Russu, D. Protase, I. H. Crișan, I. Glodariu, R. Vulpe, D. Tudor, Vl. Dumitrescu, C. C. Petolescu, I. Piso, M. Bărbulescu, V. Vasiliev, A. Zrinyi, R. Ardevan, Doina Benea, Lucia Marinescu, N. Gudea, K. Horedt, M. Rusu, N. Vlassa, Ghe. Lazarovici și lista ar putea continua, acestora li s-au adăugat, firească, generații de arheologi de la

instituția muzeală ce se îngrijește de apariția cu regularitate a actelor apulense: E. Zefleanu, I. Berciu, Ghe. Anghel, Al. Popa, I. Al. Aldea, V. Moga, H. Ciugudean, ori tinerii noii echipe G. T. Rustoiu, C-tin. Inel, M. Drîmbărean, R. Ciobanu, R. Ota, I. Lascu, G. Bounegru, Anca Timofan etc., cei care duc greul tot mai numeroaselor cercetări arheologice preventive din Alba Iulia și județul Alba.

Revista noastră este prezentă în aproape toate bibliotecile ori institutelor de cercetare din țară, fie ele centre universitare, fie muzee naționale ori județene, dintre care unele, după exemplul apulens au început (unele continuă, altele și-au încetat apariția, n.n.) să-și editeze anuare proprii (*Acta Musei Napocensis*, *Acta Musei Porolissensis*, *Potaissa*, *Analele Banatului*, *Pontica* șamd.).

Schimburile externe, ale căror baze au fost demarate, și ori de câte ori avem ocazia nu încetăm să o repetăm, de ION BERCIU, se cifrează în acest moment la 180 de instituții de profil din Europa, America și Asia, în a căror bibliotecă *Apulum*-ul este nelipsit și, continuăm noi, apreciat.

Deschiderea Muzeului spre lumea științifică internațională este confirmată și de paginile semnate de peste treizeci de cercetători ai antichităților din Belgia (M. Renard, G. Balty), Bulgaria (M. Cicicova, P. Detev), Franța (J. Carcopino, J. Baradez, S. Boucher), Germania (N. Boroffka), Italia (L. Bianchi, N. Brancato, L. Zerbini), Spania (A. Balil, J. Zuriaga, J. Pantoja), USA (St. Foltiny, Ph. Davis) și mulți alții.

Majoritatea dintre cercetătorii externi, după corespondențe păstrate în arhiva muzeului, ne-au fost oaspeți, ei vizitând muzeul și câteva din siturile arheologice din zona Albei, fie că este vorba de așezarea neolitică de la Lumea Nouă, fortificația din prima vârstă a fierului de la Teleac, cetățile dacice de la Căpâlna sau Craiva, marele centru urban Apulum cu castrul său în parte restaurat pe latura de sud, galeriile antice de la Roșia Montană (Alburnus Maior), în fine cetățile feudale de la Tăuți, Vurpăr etc., toate înscrise în lista patrimoniului național.

Pare de domeniul evidenței că în cei 74 de ani de la apariția ideii de revistă a Muzeului și 71 ani de când *Apulum* (pe a cărui primă copertă se găsește *logo*-ul Lupei Capitolina descoperită aici, n.n.) apare cu regularitate, de îngrijirea lui (strângere de materiale, tehnoredactare și inerentele probleme redacționale) s-au ocupat, pe lângă întemeietorul ei, ION BERCIU, un colegiu de redacție care a activat în cadrul departamentului de arheologie-cercetare Ghe. Anghel, Al. Popa, I. Al. Adea, V. Moga.

Dacă majoritatea volumelor au fost structurate pe domeniile pomenite la tot pasul (arheologie, istorie, istoria culturii, etnografie, restaurare-conservare), au fost ani când numărul articolelor trimise redacției au fost atât de numeroase încât, începând cu anul 1968, anuarul cu numărul VII, a trebuit să fie împărțit în

două părți distincte, un volum de arheologie (VII/1) și un altul de istorie (VII/2), modalitate ce a fost adoptată și pentru două-trei numere următoare.

Cu începere de la anuarul pe anul 2008 (*Apulum* XLV) alături de un nou colectiv de redacție, format din câțiva tineri absolvenți ai Facultății de Istorie din cadrul Universității ”1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, care și-au ales, încă din anii studenției specialitatea istorie veche și arheologie, în conformitate cu noile norme pentru acreditare CNCSIS (volumul trebuie să treacă din categoria C în gradul B, și acest lucru trebuie să preocupe noul colegiu de redacție, n.n. V. Moga) a fost selecționată o echipă de recenzori ce cuprinde cercetătorii de la Universitatea ”Babeș – Bolyai” și Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj – Napoca, Sibiu (Universitatea ”Lucian Blaga”) și Frankfurt/Main (Germania). Tot cu același număr s-a restructurat și sumarul revistei, anume dispunerea materialelor ce urmau să fie publicate în funcție de tematica lor: *Studii – Dezbateri – Fontes – Recenzii – Note de lectură* și, ca o opinie personală, deschiderea unui segment numit *Cronica Muzeului* cu informații despre cercetările arheologice anuale, despre activitatea științifică și culturală pe care membrii colectivului actual trebuie să o cunoască nu numai în ziarele ori posturile de televiziune locale (!).

Din anul 2011 (*Apulum* XLVIII) s-a încetățenit ”ruperea” volumului în două părți distincte în urma cărora volumul de arheologie a fost inclus în ”series archaeologica et anthropologica”.

Apulum, ajuns așadar la un număr jubiliar, L, trebuie și este obligat moral să continue tradiția, începută cu mai bine de șapte decenii în urmă, aceea de a fi un mesager al preocupărilor științifice de ținută europeană în domeniul atât de vast al arheologiei locale, naționale și de ce nu, internaționale, paginile sale fiind deschise tuturor celor care se preocupă de cercetarea patrimoniului, a urmelor de habitat cu varietatea lor de artefacte de toate categoriile încă nedepistate. În arheologie surprizele sunt la tot pasul, așteptându-și depistarea.

AD MULTOS ANNOS ACTA MUSEI APULENSIS!

Alba Iulia,

10 mai 2013

VASILE MOGA

CÂTEVA OBSERVAȚII PRIVIND DEPOZITUL DE SARE DE LA APULUM

DOINA BENEĂ
Universitatea de Vest Timișoara

Cuvinte cheie: *legio XIII Gemina, salariarius, evocatus, Apulum*, depozit de sare.

Schüsselwörter: *legio XIII Gemina, salariarius, evocatus, Apulum, Salzlager*.

Recent în anul 2012, Muzeul Unirii din Alba Iulia a organizat în cadrul unui proiect intitulat "*Între util și estetic -Scrisul la Apulum*" o expoziție extrem de importantă, care evidențiază cele mai interesante categorii de inscripții pe diferite materiale (piatră, ceramică, metal etc.) de pe teritoriul apulens, unde un loc distinct l-au deținut inscripțiile pe piatră. Au fost selectate cele mai numeroase monumente din piatră, alături de alte categorii cuprinzând informații scrise ocazional pe ceramică, sau sub formă de ștampile pe amfore, opaițe, cărămizi etc. Expoziția a fost însoțită de un catalog elaborat, un adevărat manual de epigrafie romană ilustrat corespunzător și clar vizibil, care întregește comentariul realizat pieselor cu detalii extrem de valoroase și utile. Autorii merită felicitări pentru această realizare¹.

Catalogul a prezentat și câteva piese inedite, dintre care două ne-au atras atenția în mod deosebit și formează obiectul notei de față. Este vorba de două monumente votive apărute recent într-o zonă a castrului apulens. Amândouă monumentele au fost descoperite în anul 2011 în interiorul castrului legiunii a XIII-a Gemina.

Primul monument, o bază de statuie votivă, din piatră avea un câmp scris de 55 x 51 cm, cu litere înalte de 4 cm² și era dedicat zeiței Nemesis cu epitetele de *Regina* și *Sacra*. Partea superioară a monumentului era profilată și avea deasupra 5 orificii de prindere pentru o statuie monumentală consacrată zeiței Nemesis, dispărută însă acum. Această bază de statuie era inițial așezată pe o plintă aplatizată, ce avea apoi să fie înlăturată, la rândul ei. Pe fața inferioară a acestei plinte s-a săpat ulterior o cavitate semilindrică în care a fost fixată statueta votivă a lui Nemesis, despre care va fi vorba în continuare. În clipa de față nu se cunoaște în ce circumstanțe a avut loc „schimbarea de cadru” a monumentelor votive consacrate lui Nemesis, adică baza de statuie cu plinta sa inițială și statueta³.

¹ Ciobanu, Bounegru, Catalog de expoziție "Intre util si estetic-scrisul al Apulum", 2012.

² *Ibidem*, nr. 19, p. 41-42, nu se menționează dimensiunile generale ale monumentului.

³ *Ibidem*, nr. 20, p. 43-44.

Textele lor sunt următoarele:

1. altar votiv: *Nem(esi) Reg(inae) Sacr(ae)/*
Pro sal(ute) IMPP(eratorum) NN(ostrorum)/
M(arcus) VIB(ivs) VERINVS/
EVOCATVS. LEG(ionis)/
XIII GE(eminae) ET QV(i)N(tvs)⁶
VAL(erivs) FELICIANUS /
SALARIAR(ivs).T(estamento?)/
FECERVNT.

2. Postamentul pe care era statueta avea o formă semicirculară, similară cu cavitatea de pe fața inferioară a plinteii, amintită înainte. Pe postament în partea sa superioară pe două rânduri era o inscripție cu literele vopsite în roșu. Textul scris avea dimensiunile de 23 x 4 cm, litere înalte de 1,1 cm.

Textul este următorul:

- M(arcvs) VIBIVS VERINVS EVOC(atvs)/*
Q(vintus) VALE(rivs) FELICIANVS SALA(riarius)⁴.

Textul inscripțiilor se referă la două personaje care sunt dedicanții bazei unei statui votive, dispărute acum, consacrată lui Nemesis și al statuetei dedicate aceleiași divinități. Analiza monumentelor a fost realizată cu atenție de către editori, ca atare nu vom insista asupra tuturor aspectelor evidențiate. Ne-au atras atenția funcțiile deținute de cei doi dedicanți, primul: *Marcus Vibivs Verinvs* era *evocatus* reangajat în legiunea apulensă, iar la doilea cu numele de *Quintus Valerius Felicianvs* era *salariarius*. S-a considerat că ambii ar proveni din mediul militar - primul ca veteran reangajat, iar al doilea ca și mercenar (?). Asupra acestei din urmă funcții am dori să ne oprim atenția.

În Imperiul Roman o astfel de funcție este de obicei, pusă în legătură cu administrarea mai ales a unui *salarium* (depozit de sare). *Salariarius* ar reprezenta în acest caz, o funcție administrativă civilă în conducerea unui depozit de sare.

Asocierea celor două personaje credem că nu este deloc întâmplătoare. Exploatarea sării în Dacia romană a atras atenția specialiștilor în special prin modul de administrare a exploatărilor saline asociate cu cele ale pășunilor constatate începând din epoca Severilor⁵.

În Dacia sunt atestați epigrafic până în prezent 4 *conductores salinarum* (respectiv **C. Iulius Valentinus**⁶, [.....] **tilius Rufinus**⁷, **P. Aelius Marus**⁸ și **P.**

⁴ Ciobanu, Bounegru 2012, p. 41-44, nr. 19, 20.

⁵ Benea 2007, p. 91-114, cu bibliografia până la aceea dată.

⁶ IDR, III, 4, 248: *Soli Inv/icto/ pro /salute«m».C(ai). Iuli .Valen/tini .C(onductoris) Sallinar(um) /Iulius Omucio /libertus actor posuit.*

Aelius Strenuus⁹⁾ răspunzători de administrarea ocnelor de sare din provincie. Datarea generală a activității lor se încadrează în vremea Severilor.

Existența celor patru *conductores Salinarum* atestați epigrafic prin mai multe inscripții descoperite mai ales, în centre limitrofe ale Daciei înspre *barbaricum*, dar în areale cu zăcăminte de sare documentate astăzi, excepție în acest sens este doar P. Aelius Strenuus cunoscut la Apulum¹⁰, demonstrează clar direcția comerțului spre acele zone.

Astfel, C. Iulius Valentinus apare menționat la Tibiscum și Sânpaul¹¹, fiind însă și magistrat al municipiului lui Septimius Severus de la Apulum, chiar primul magistrat al acestuia¹².

[.....]tilius Rufinus menționat recent pe o inscripție provenind de la Micia își avea sediul în această localitate¹³.

P. Aelius Marus apare atestat pe mai multe inscripții provenind de la Micia¹⁴, Tibiscum¹⁵, Domnești¹⁶. Activitatea sa nu apare menționată în vreun fel la Apulum.

P. Aelius Strenuus este amintit printr-o singură epigrafă din Apulum. Activitatea sa economică extrem de laborioasă în capitala Daciei conduce la supoziția existenței aici a sediului central de administrare a salinelor, ceea ce este de înțeles, întrucât și după activitatea publică pe care o desfășurau unii dintre ei, deveniți ulterior sau în paralel cu funcția pe care o dețineau, magistrați ai orașelor.

Inscripția dedicată zeiței Nemesis descoperită în perimetrul castrului apulens vine a întregi rezultatele de până acum, prin atestarea epigrafică a existenței unui *salariarius*, care conducea depozitul de sare al provinciei. Prezența monumentului în castru, asociat cu alte divinități sugerează faptul că el se afla aici într-o poziție secundară¹⁷. Prezența unui *salarium* la Apulum

⁷ Piso 2004-2005, 179-182: [.....]/ [pro salute]/ [.....]tilius Ru-/[fi]ni cond(uctores)/[s]alinarum / Ursio ser(vus) / act(or) verna.

⁸ IDR, III, 3, 119, Micia; IDR, III, 1, 145 Tibiscum; Russu, 1956, 7-13 (inscripția de la Domnești) = ILD, 804; vezi și Balla 1979, passim.

⁹ CIL, III, 1209 = IDR, III, 5, 443; L. Balla 1979, p. 137, Apulum: P(ublio). Ael(io). P (ubli).f (ilio) Pap (iria) Strenuo. eq. / p (ublico). sacerd (oti) Arae / Aug(usti) auguri et Iviral (i). Col (oniae) / Sarm (izegetusae) augur(i) / Col (oniae). Apul (ensis). dec(urioni) / col(oniae) Drob(etensis). patron(o). collegior(um) / fabr(um). cento / nar(iorum) .et .naut(arum). Conduct(ori). pas/cui. salinar(um)/ et commer(cior(um) Rufinus eius.

¹⁰ CIL, III, 1209 = IDR, III, 5, 44; Balla 1979, p. 137.

¹¹ IDR, III, 1, 139; IDR, III, 4, 248.

¹² IDR III/5, 204

¹³ Vezi mai sus nota 7.

¹⁴ IDR, III, 3, 119.

¹⁵ IDR, III, 1, 145.

¹⁶ ILD, 804.

¹⁷ Vezi piesa din catalog 25.

întregește în chip armonios informațiile despre modul de organizare a comercializării sării, de distribuire a sării înspre anumite provincii conform deciziei administrației imperiale centrale. Sub acest aspect informația este importantă. Cele două personaje *M. Vibius Verinus* ca militar și *Q. Valerius Felicianus* în calitate de funcționar civil al administrației provinciale care avea conducerea depozitului de sare, apar asociați în aceste două invocații către Nemesis prin interesele comune determinate de locul lor de muncă.

Cât de mare este implicarea armatei din Dacia în producția de sare a Statului este încă greu de stabilit în acest moment (adică aceasta participă direct la exploatare sau are doar atribuții de pază, protecție etc.)¹⁸. În cazul de față, monumentul de la Apulum menționează pe *M. Vibius Verinus* care ca *evocatus* putea răspunde de paza acestui depozit sau dimpotrivă de cea a transportului de sare spre alte provincii. Un veteran reangajat ca *evocatus* avea experiența necesară pentru aceste atribuții deloc de neglijat la nivelul provinciei Dacia.

Acest lucru evidențiază o activitate care era legată și de interesele armatei, probabil, de aici, distribuindu-se și sarea¹⁹ pentru armata din alte provincii ale Imperiului, ca o obligație a provinciei (sub forma *annonei*) sau pur și simplu pentru comercializare.

În cazul de față, asocierea celor doi dedicanți, un militar și un civil, ne sugerează faptul că interesele lor prezente în acel moment se aflau legate de un *salarium* - depozit de sare păzit de armată. Cei doi dedicanți o invocau pe Nemesis ca mulțumire pentru o reușită a lor, aflați în același loc sau poate după organizarea vreunui transport oficial de sare spre Roma?

Inscripția de la Apulum, de fapt cele două asociate, baza de statuie și statueta cu inscripție, nu sunt singurele atestări epigrafice în Dacia, care menționează un *salariarius*. Pe un relief mithriac fragmentar descoperit în anul 1882, în templul lui Mithras de la Ulpia Traiana, apare amintit numele dedicantului **Lon(gus sau -ginus?) salar(i)a(rius)**²⁰. Până acum, piesa nu a fost pusă în legătură cu o activitate privind depozitele de sare.

Negotiatores salariarii erau aceia care se ocupau de vânzarea sării, așa cum *conductores Salinarum* sunt funcționarii însărcinați cu exploatarea directă a salinelor. S-ar părea că, de comerțul cu sare, mai bine zis distribuirea de sare pentru armată, răspund ofițerii de intențență desemnați ai armatei, care am putea spune mai de grabă o supraveghează și protejează²¹.

În Dacia, se pare că de comercializarea sării răspund tot *conductores Salinarum*, cel puțin așa deducem din inscripția care menționează întreaga

¹⁸ Benea 2007, p. 91-114.

¹⁹ Nu lipsit de importanță este faptul că în tot cursul evului mediu în Alba Iulia au existat depozite de sare (cunoscute sub numele de sărării).

²⁰ IDR, III, 2, nr. 285. Piesa este pierdută.

²¹ Judecând după descoperiri similare din alte provincii.

carieră a lui P. Aelius Strenuus, care avea calitatea de *Conductor Pas/cui. Salinar(um)/ et Commer/cior(um)*, fapt care evidențiază preluarea întregului proces de la exploatarea sării și până la distribuirea și apoi comercializarea ei. Astfel, în Dacia se concentrau în mâna unui singur funcționar toate etapele privind producția de sare a provinciei, situație puțin diferită față de alte provincii ale Imperiului mai ales din vest.

Aici, în relația producător-negustor se interpune *salariarius*, adică acel funcționar care răspunde de depozitul de sare. Calitatea de *negotiator salariarius* este documentată de mai multe inscripții descoperite la Colijnplaat și Domburg²², care atestă un grup de negustori din Colonia Agrippinensis, cărora le fusese concesionată vânzarea sării adusă probabil, din Gallia Belgica pentru Britannia sau Germania. Pentru Dacia, nu deținem o astfel de informație până în acest moment.

Datarea invocației pentru cei doi împărați credem că fost corect soluționată de editorii inscripției de față, de la Apulum opinând pentru a fi încadrată în vremea lui Septimius Severus și Caracalla²³. Surprinzător la fel ca și în alte provincii ale Imperiului, mărturiile epigrafice despre *conductores Salinarum* din Dacia apar tot în timpul Severilor sugerând o acțiune directă impusă de Casa Imperială.

Acest lucru credem, că a fost determinat de dese războaie ale lui Septimius Severus de la începutul domniei sale, care au solicitat un control strict asupra principalelor produse de securitate alimentară, în primul rând pentru armată, dar și pentru Imperiu. Era în fond o întărire a controlului Statului asupra principalelor resurse materiale din provincii.

Credem că aceste măsuri se încadrează altora similare de introducere a controlului Casei Imperiale, asupra unor produse considerate de siguranță alimentară a Imperiului Roman, cum ar fi de pildă cel asupra uleiului exportat din provincia Hispania Baetica, studiată relativ recent de J. Remersal Rodriguez²⁴.

Câteva **concluzii** s-ar putea menționa: în primul rând prezența depozitului central de sare la Apulum menit să asigure plata contribuției oficiale către Imperiu de către Dacia, iar în al doilea rând posibilitatea de a asigura de aici comercializarea sării spre alte provincii limitrofe cum ar fi cele balcanice (vezi centrele de la Tibiscum, Micia, poate chiar Buridava), pe de altă parte. Depozite secundare de sare trebuie să fi existat în punctele apropiate de granițe din zonele bogate în saline precum cele de la Sânpaul, Domnești, poate Porolissum²⁵, Micia pentru relațiile economice cu *barbaricum*.

²² AE, 1973, 374, 362, 364, 378.

²³ Ciobanu, Bounegru 2012, p. 42.

²⁴ Remersal Rodriguez 1998, p. 183-199.

²⁵ IDR, III, 2, 126.

EINIGE BEMERKUNGEN ÜBER DER SALZSPEICHER AUS APULUM

ZUSAMMENFASSUNG

In die letzten Jahren (2011), wurden in Lager der Legio XIII Gemina eine Inschrift dem Göttin Nemesis mit eine Marmor Statuette für die selbe Gotheit gewidmet gefunden.

Das Denkmal wurde von: Marcus Vibivs Verinvs – **evocatus** und Quintus Valerius Felicianvs -**salariarius** errichtet.

Nach unsere Meinung **salariarius** bedeutet eine Civile Funktion und nicht eine militärische wie es wurde vermutet bei der erste Publizierung der Inschrift. Er hatt die Führung einer **salarium** (ein Salz-speicher oder Salz-lager).

Die neue Entdeckung ergänzt die Informationen über die Salzgewinnung in römischen Provinz Dacia und sein Export in andere Provinzen oder als **Annona**.

ABBILDUNGEN

Abb. 1. Apulum. Denkmalbasis mit die Inschrift der Göttin Nemesis gewidmet (foto Radu Ciobanu).

Abb. 2. Apulum. Die Höhlung in den Denkmalbasis in Stein gestechen für die Befestigung der Statuette (foto Radu Ciobanu).

Abb. 3. Apulum. Die Darstellung der Göttin Nemesis - Teil von Denkmal die *Marcus Vibius Verinus* und *Quintus Valerius Felicianus* gewidmet haben (foto Cristina Alexandrescu).

Abrevieri bibliografice:

IDR	- <i>Inscriptiile Daciei Romane</i> , III/ 1, 2,3,4, 5.
Balla 1979	- L. Balla, "Contribution à l' histoire de l' extraction du Sel et de Fer dans les mines de la Dacie Romaine", <i>Ethnographia et Folkloristica Carpathica</i> , 1, Debrecen 1979, p. 175-182.
Benea 2004	- Doina Benea, "Septimius Severus et la urbanisation de Dacie", <i>Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis</i> , Cluj-Napoca, 2004, p. 390-393.
Benea 2007	- Doina Benea, "Cu privire la organizarea exploatării sării în Dacia Romană", <i>Meșteșuguri și artizani în Dacia Romană</i> , Timișoara, BHAUT, 8, 2007, p. 91-114.
Benea 2007 a	- Doina Benea, „Cu privire la administrarea salinelor din Dacia romană”, în <i>Analele Banatului</i> , Arheologie - Istorie, 15, 2007, p. 41-47.
Ciobanu, Bounegru 2012	- R. Ciobanu, G. Bounegru, <i>Intre util si estetic-Scrisul la Apulum</i> , Catalog de expoziție, Alba Iulia, 2012.
Perea Yébenes 2001	- S. Perea Yébenes, "El uso de la Sal en el ejército romano y su abastecimiento en época altoimperial", <i>Arqueologia</i> , 01.qxp.,p. 345-359.
Petolescu ILD	- C. C. Petolescu, <i>Inscriptiile latine ale Daciei</i> .
Piso 2004 – 2005	- I. Piso, "Un nouveau conductor salinarum en Dacie", <i>ActaMN</i> , 41-42/1, 2004-2005, p. 179-182.
Remersal Rodriguez 1997	- J. Remersal Rodriguez, <i>Heeresversorgung und die Wirtschaftliche Beziehungen zwischen der Baetica und Germania</i> , Stuttgart, 1997.
Wollmann 1996	- V. Wollmann, <i>Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia Romană</i> , Cluj-Napoca, 1996.

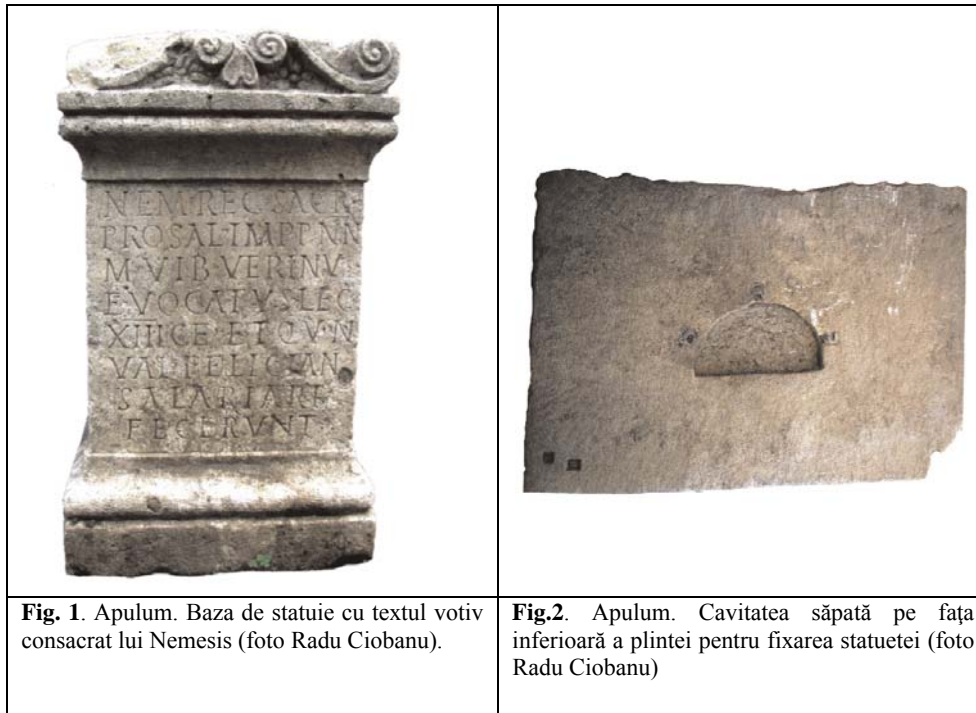

Fig. 3. Apulum. Statueta din marmoră a lui Nemesis - parte componentă a dedicației lui *Marcus Vibivs Verinvs* și *Quintus Valerius Felicianvs*. (foto Cristina Alexandrescu)